

MEYBUDÎ'NİN “KEŞFU'L-ESRÂR VE ‘UDDETU'L-EBRÂR” ADLI TEFSİRİNDE KAYDettiği TASAVVUFÎ ŞİİRLERE GENEL BİR BAKIŞ

Abdolvahap YILDIZ*

Farsça olarak yazılan on ciltlik “*Keşfu'l-Esrâr ve 'Uddetu'l-Ebrâr*” adlı sünnî tasavvufî tefsiri kaleme alan Reşiduddîn Ebi'l-Fadl el-Meybudî'nin ayrıca *Fusûl* adlı risâlesi ve *Erba'in Hadis* adlı eseri bulunmaktadır. Buna rağmen maalesef, gerek Meybudî'nin eserlerinden istifâde eden müelliflerin telifâtında ve gerek Farsça, Arapça kaynaklarda şimdiye kadar yapılan araştırmalarda Meybudî'nin hayatı hakkında fazla bir bilgiye rastlanılmamıştır.¹ Müellifin vefatından sonra kaleme alınmış tabakât kitaplarında da ya çok az bilgi bulunmakta veya hiç bilgi bulunmamaktadır.² Tefsirinde ve *Fusûl* adlı risâlesinde de hayatı hakkında herhangi bir bilgi yoktur. Yalnız müellif, tefsirini H. 520/M.1126 senesinde yazmaya başladığını *Keşfu'l-Esrâr*'da kaydetmektedir.³ Buradan anlaşıldığına göre, müellif hicri beşinci asrın sonlarıyla, altıncı asrın ortalarına kadar yaşamıştır. Doğum tarihi, nerede vefat ettiği ve şu anda nerede medfûn olduğu bilinmemektedir.

Keşfu'l-Esrâr ve 'Uddetu'l-Ebrâr, bilhassa tasavvufî kültür açısından önemli bir eserdir. Bu eser en eski Farsça irfânî bir tefsir olmakla beraber hicri altıncı asır Farsçası açısından da önemli bir değere hâizdir.⁴ Bazı kaynaklar eseri sehven

* Dr., Harran Ü. Fen- Edb. Fak. Öğretim Görevlisi.

1. Zebihullah Safâ, *Gencine-i Suhân-ı Parisi Nivisân-ı Büzürg ve Müntehab-ı Asâr-ı Anân*, Tahran 1984, II, 119.
2. Ebu'l-Fadl Reşiduddîn Meybudî hakkında onun vefatından sonra kaleme alınmış süfi tabakât kitaplarından mesela Feriduddîn Attar'ın (ö. 620/1220) *Tezkiratu'l-Evliyâ*'sında; İbnü'l-Mulakkin'in (ö. 804/1401) *Tabakâtu'l-Evliyâ*'sında; Şa'ranî'nin (ö. 973/1565) *Tabakâtu'l-Kübrâ*'sında; Abdurrahman Câmî'nin (ö. 898/1492) *Nefahâtu'l-Üns*'ünde; Münavî'nin (ö. 1031/1621) *Kevâkibu'd-Dürriyye*'sinde ve bakabildiğimiz diğer tabakât kitaplarında herhangi bir bilgiye rastlayamadık.
3. Meybudî, Ebu'l-Fadl Reşiduddîn, *Keşfu'l-Esrâr ve 'Uddetu'l-Ebrâr*, I, vrk. 1b; (Süleymaniye Kütüphanesi, yazma nüsha); Meybudî, a.g.e., Tahran 1369, I, 195, III, 139, V, 636, IX, 14.
4. Bahâuddîn Hürremşâhî, *Kur'ân Şinâht Mebâhis-i der Ferheng-i Aferini Kur'ân*, Tahran 1375/1996, s. 289; Zebihullah, Safâ, a.g.e., II, 257.

Sa'duddîn Mes'ûd b. Ömer et-Taflazânî'ye,⁵ bazı kaynaklar da Hâce Abdullah Ensârî Herevî'ye (ö.481/1088) mal etmiştir.⁶ Ensârî'nin tefsiri günümüze kadar ulaşmamakla birlikte, veciz ve küçük bir eser olarak tanınır.⁷ Ebû'l-Fadl Reşiduddîn el-Meybudî bu eseri genişleterek telif etmiştir. Meybudî, tefsirinin önsözünde Herevî'nin tefsirini okuduğunu ve onu çok kısa ve veciz bulduğunu bu sebeple onu şerh ve genişletmeye karar verdiğini belirtir. İran'ın çağdaş âlimlerinden Ali Asgâr Hikmet tarafından eserin birkaç yazma nüshası karşılaştırılarak, Süleymaniye Kütüphanesindeki en eski ve eksiksiz nüsha 1952-1959 tarihleri arasında Tahran'da on cilt olarak neşredilmiştir.

H. Peygamberin (s.a.v.) İslâm'a ve ahlâka mugâyır olmayan, şiiri beğendiği hatta teşvik ettiği bilinmektedir. İlk İslâmî asırda şiirin konularından biri de zühd ve takvâ olmuştur. Sûfîlerin vecd ve heyecanını terennüm eden şiirler daha hicri IV. asrın başlarında bulunsa da,⁸ H. V/M. XI asırdan itibaren tasavvuf şiiri mecâz, kinâye, teşbîh ve istiâre gibi edebî sanatlarla süslü tasavvufî remz ve mazmûnları taşıyan sanat eserleri hâline dönmeye başlamıştır. Özellikle İran'da yetişen şairlerin çoğu şiirlerinde tasavvufî sembollerini ve mazmûnları kullanmışlardır.⁹ Bunların başında Hâce Abdullah Ensârî Herevî (ö.481/1088) ve Hekim Abdülmeccid Senâî-i Gaznevî (ö.525/1131) gelmektedir. İran tasavvuf şairleri arasında ilk defa tasavvufî şiir inşâd eden zâtın Ebû Saîd Ebû'l-Hayr (ö.440/1048) olduğu bilinmektedir.¹⁰

Ebû'l-Fadl Reşiduddîn el-Meybudî, tasavvufî görüşlerini teyit etmek için *Keşfu'l-Esrâr ve Uddetu'l-Ebrâr*'da beş yüz yetmiş yerde Farsça ve dört yüz altmış dokuz yerde Arapça tasavvufî şiirlere yer vermiştir. Bu durum kendisinin iyi bir Arap Fars edebiyatı tahsiline ve edebî zevke sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bu şiirlerin başında Herevî ve Senâî-i Gaznevî'nin (ö.481/1089) şiirleri önde gelmektedir. Tasavvufî şiir mükemmel bir sanat halinde Herevî'de görüldüğünü biliyoruz.¹¹ Senâî de, yazdığı şiirlerde dinî duyguların ve tasavvufun çok ince meselelerini en mükemmel, en veciz ve aynı zamanda duygulu ifadelerle anlatmağa muvaffak olmuştur.¹²

Meybudî, Herevî'nin ve *Civanmert* dediği Senâî-i Gaznevî'nin¹³ şiirleri yanında Hicri IV. ve V. Asırda yaşamış meşhûr şair ve mutasavvıfların tasavvufî şiirlerini isim vermeden her fırsatta yeri geldikçe tefsirinde istişhâd ettiği görülmektedir.¹⁴ Tefsirinin üçüncü bölümünde âyetleri tasavvufî açıdan tevil eder, ardından sûfîlerin

5. Katib Çelebi, Hacı Halife, *Keşfu'z-Zunûn*, yy., 1402, II, 1487; Storey, C. A., *Persian Literature*, London 1972, I. no: 2, s. 1190; Dihhuda, Ali Ekber, *Lugâtâme*, Tahran 1346, XXVI, 468.

6. *MIDEO*, Kahire, 1962, VII, 227; Brockelmann, *GAL*, Leiden 1938, II, 98.

7. *MIDEO*, Kahire, 1962, VII, 227; Brockelmann, *GAL*, Leiden 1938, II, 98.

8. Nihad M. Çetin, "Şiir" *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1986, X, 531-540.

9. Hasan Kâmil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul 1994, s. 133.

10. Süleyman Uludağ'ın Hucviri'nin, *Keşfu'l-Mahcûb - Hakikat Bilgisi* adlı kitabına yazdığı giriş, İstanbul 1996, s. 44. (Nicholson, *Studies in Islâmic Mysticism*, London 1921, s. 48.den)

11. E. Berthels, "İran", *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1987, VII, 1047.

12. Ahmed Ateş, "Senâî", *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1980, X, 485.

13. Meybudî, *Keşfu'l-Esrâr ve Uddetu'l-Ebrâr*, Tahran 1361, IV, 123.

14. Muhammed Mehdi Rûknî, *Letâif-i ez Kur'an-ı Kerîm ber Güzide-i Keşfu'l-Esrâr ve Uddetu'l-Ebrâr*, yy., 1365, s. 128.

menkıbeleri, hikmetli sözler ve tasavvufî şiirlerle süslemektedir. Bu şiirlerin çoğunluğu Farsça bir kısmı ise Arapçadır. Meselâ: "Allah'ın mescitlerinde Allah'ın adının anılmasına engel olan ve onların harap olmasına çalışandan daha zâlim kim vardır." (Bakara, 2/114) âyetini. "İbâdet yerini şehvet ile harap eden kimseden daha zâlim kim var? Mârifet yerini mâsivâ ile harap eden kimseden daha zâlim kim var? Müşâhede yerini başka düşüncelerle harap eden kimseden zâlim kim var? Mârifet yeri âriflerin kalbidir. Müşâhede yeri dostların sırrıdır. Nefsini şehvetten alıkoyan şahsın ibadet yeri mâmurdur. İsmi de zâhittler listesindedir." Şeklinde tefsir ettikten sonra Ebû Yezîd-i Bistâmî'nin (ö. 262/875) vuslatı anlatan şu Arapça şiirini nakleder:

إذا ما تمنى الناسُ روحاً وراحةً تمنيتُ أن ألقاكَ يا عز خالياً

*İnsanlar huzur ve rahatlık temenni ettiklerinde,
Ben ise yalnız olarak seninle buluşmayı temenni ederim.*¹⁵

Meybudî hemen bu Arapça şiirin ardından Senâî'nin tevhidî dile getiren şu Farsça şiirini kaydeder:

هر کسی محراب دارد هر سوئی باز محراب سنائی کوی تو

*Herkesin her yerde bir mihrâbı var
Senâî'nin mihrâbı da senin mahallendedir.*¹⁶

Meybudî, tefsirinde bazen bir şiiri bir çok yerde nakleder. Meselâ ölümün sâlih kullar için bir vuslat olduğunu vurgulayan şu şiiri dört ayrı yerde zikretmektedir:

کی باشد کین قفس بپردازم در باغِ الهی آشیان سازم

15. Meybudî, a.g.e., I, 331; Hucviri, , Ali b. Osman, *Keşfu'l-Mahcûb*, Tahran, ty., s. 395.

16. Meybudî, a.g.e., I, 331.

Ne zaman, bu kafesi terk edersem,
İlahî bağda yuva yaparım.¹⁷

Aşk ve dostluğu dile getiren şu şiirler de birden fazla yerde nakledilmektedir:

شب هست و شراب هست و چا کر تنهاست
بر خیز و بیا جانا کامشب شب ماست

Gecedir ve şarap var, ve kul yalnızdır.
Kalk ve gel ey sevgili, bu gece bizim gecemizdir.¹⁸

من آن توام تو آن من باش ز دل
بستاخی کن، چرا نشینی تو خجل؟

Ben seninim, sende yürekten benim ol
Sıkılma ne diye utangaç oturursun.¹⁹

Meybudî, çoğunlukla aldığı şiirlerde şiirin kime ait olduğunu kaydetmez. Mesela, “Korkarak ve umarak ona duâ ediniz.” (A’râf, 7/56). “Burada “havf ve tama” havf ve recâ mânâsındadır. Duanın tazaru’ hâlinde ve gizli olarak yapılması da ihlâs ve sıdk işâret eder. Burada işâret edilen havf, recâ, ihlâs ve sıdk, kalpte olan dört kanal gibidir. Bu kanallar akıcı ve açık olduğu müddetçe kul huzur içinde olur, imanı kemâl derecesine ulaşır ve duâsı da kabul edilir. Yok eğer bu manevî dört kanal kapanırsa gözlerde yaş akmaz, kalpte de zikir, şefkat, tâat ve iman görülmez.” Âyeti bu şekilde tefsir ettikten sonra “şöyle denildiği gibi” deyip şu şiiri nakleder:

17. Meybudî, a.g.e., I, 300; I, 481; VI, 344; VI, 345.

18. Meybudî, a.g.e., V, 502; IX, 255.

19. Meybudî, a.g.e., II, 11; III, 68, 347.

آن دل که تو دیدی همه دیگر کون شد
و آن حوض پر آب ما همه پر خون شد
و آن باغ پر از نعمت چون هامون شد
و آن آب روان ز باغ ما بیرون شد.

- gördüğün gönül tamamen değişti.
- su dolu havuzumuz tamamı ile kan oldu.
 - Nimetlerle dolu olan bahçe, çöl gibi oldu.
 - Akan su bağımızdan dışarı çıktı.²⁰

Sevgi temasını en çok işleyen Ebu'l-Hüseyin Nûrî (ö.295/907), Râbiatü'l-Adeviyye (ö.185/801), Serî Sakatî (ö.257/870), Ebu Bekir Şiblî (ö.334/945), Bâyezid Bistâmî (ö.262/875), Cüneyd Bağdâdî (ö.297/909), Hallâc-ı Mansûr (ö.309/921), Pîr-i Herât Hâce Abdullah Ensârî (ö.481/1088), gibi meşhûr sûfîlerin²¹ izini takip eden Meybudî. şiirlerinde hemen, hemen bütün tasavvufî kavramlara yer verdiği gibi, Özellikle aşk . muhabbet ve dostluk temasını daha çok işlemektedir. Aşk, muhabbet ve dostluk konusunda naklettiği şiirlerden bazıları şunlardır:

گر باشد قبلهٔ عالم مرا
قبلهٔ من کوی معشوق است و بس
این جهان با آن جهان و هر چه هست
عاشقان را روی معشوق است و بس

20. Meybudî, a.g.e., III, 641.

21. Süleyman Uludağ, "Aşk", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1991, IV, 12.

Eğer âlemin kıblesi benim için olmazsa
Benim kiblem mâşûkun mahallesidir, yeter
Bu dünyada ve o dünyada ne varsa
Âşıklar için sevgilinin yüzüdür ve yeter.²²

جز عشق تو بر ملک دلم شاه مباد

وز راز من و تو خلق آگاه مباد

Senin aşkından başka gönlümün mülkünde sultan olmasın
Benim ve senin sırrından insanlar haberdar olmasın.²³

ما زلتُ أنزلُ من وِدادِك منزلاً

يتجسسُ الالبابُ عندَ نزوله

Ben sürekli senin muhabbet makamında konaklıyorum
Öyle ki, her bir makamda akıllar hayrette kalıyor.²⁴

Keşfu'l-Esrâr 'da aşkın elem ve ıstırabını ifade eden şu şiirler nakledilmektedir:

از دوست بصد جور و جفا دور نباشم

ور نیز بیفزاید رنجور نباشم

زیرا که من او را ز همه کس بگزیدم

ور زو بکسی نالم معذور نباشم!

22. Meybudî, a.g.e., I, 412.

23. Meybudî, a.g.e., I, 130.

24. Meybudî, a.g.e., I, 74

Dosttan yüzlerce cefâ ve baskı olsa da uzak olamam
Bu baskılar artsa da incinmem
Zira ben herkesten onu seçtim
Eğer onu bir başkasına şikâyet etsem ma'zûr olamam.²⁵

زین بیش مزت تو ای سنائی غمِ عشق
کاآاره چو تو بسند، در عالمِ عشق
بیذیر تو بند و گیر یک ره کم عشق
کز آبِ روان کرد برآرد غمِ عشق

Bundan böyle aşkın gamından söz etmè ey Senâî
Zira aşk âleminde senin gibi âvâreler vardır
Sen öğüdü kabul et ve aşkın altında bir yol tut
Zira akan su, aşkın gamını toplar durur.²⁶

Bu şiirde aşkın gam, ıstırap ve eleminden duyulan memnuniyet teması işlenmiştir:

اکنون باری بنقد دردی دارم کان درد بصد هزار درمان ندادم

Öyle bir derde mübtelâ olmuşum ki,
O derdi yüz bin dermana deđişmem.²⁷

25. Meybudî, a.g.e., I, 447.

26. Meybudî, a.g.e., II, 95; Senâî-i Gaznevî Hekim Abdulmecid, *Divân*, yy., ty, s. 1150.

27. Meybudî, a.g.e., III, 795.

Bilindiği gibi mutasavvıfların üzerinde çok durdukları kavramların başında nefis, kalp ve rûh gelmektedir. *Keşfü'l-Esrâr*'da kaydedilen şiirlerde bu kavramlara çokça yer verilmiştir. Nefsi yılanı benzeten Meybudî bunu şu şiir ile ifade etmektedir:

مارِ نَفْسِ بَرَسَرِ كَنْجِ دَلْتِ سَا كُنْ شَدَسْتِ

سِنَكِ جِهْدِ اَزْ عَهْدِ دَلِ بِرِ تَارِكِ اَنْ مَارِ زَنْ

*Nefsinin yılanı senin gönül hazîneni mesken edinmiş
Cehd taşını gönül yuvasından al ve o yılanı ez.*²⁸

Kalbin nazargâh-ı ilâhî olduğu şu dörtlükte vurgulanmaktadır:

« دَلِ بَاغِ تَوْشِدِ پَاكِ بُرِ زَانِ كِه دَرِیْنِ دَلِ
یا زَحْمَتِ مَا كَنْجِدِ وِ یا نَقْشِ خِیَالِ
جَانِ نِزِ بَنْزَدِ تَوْفَرِ سَتِیْمِ بَدِیْنِ شَكْرِ
صَدِ جَانِ نَكَنْدِ اَنْجِه كَنْدِ بَوِیْ وَصَالِ »

*Kalp senin bağı oldu temiz tut zira bu kalpte
Ya bizim zahmetimiz işe yarar ya da senin hayalinin nakışı
Bu şükür ile canı senin yanına gönderdik
Senin visâlinin kokusuna yüz can da olsa az gelir.*²⁹

28. Meybudî, a.g.e., V, 93.

29. Meybudî, a.g.e., II, 43.

Meybudî, "müşâhede rûha verildi. Rûhun gıdası Cenâb-ı Hak'ı müşâhede etmektir. Rûh izzetin mahallindedir.³⁰ Rûh aynı zamanda tevhidin makamıdır. Sâlikin yükseleceği en son makamdır. Zira sâlikin İslâm'dan imânâ, imândan mârifete, mârifetten tevhid makamına yükselmesi gerekmektedir."³¹ dedikten sonra bu konuda şu şiiri kaydetmektedir:

کفتم کجات جویم ای ماهِ دلستان گفتا قرار گاهِ منتِ جانِ دوستان

*Dedim Ey mâh-ı dilistan seni nerede arayayım
Dedi benim karargâhım dostların rûhudur.*³²

Ayrıca *Keşfu'l-Esrâr*'da zikredilen şiirlerde tevhîd, fenâ, bekâ, dünya, âhiret, ölüm, visâl, cennet ve cehennem temaları da genişçe ele alınmıştır. Hevâ ve hevese uymakla tevhid yolunda yürünemeyeceği aşağıdaki beyitte vurgulanmıştır:

بادوقبله در ره توحید نتوان رفتِ راست
یا رضاءِ دوست باید یا هوایِ خویشتن

*İki kible ile tevhîd yolunda yürümek mümkün değildir.
Ya dostun rızâsı gerek ya da kişi hevâsına tâbi olur.*³³

Şu şiirde Allah Teâlâ'nın zatının söz ile tavsif edilemeyeceği vurgulanmaktadır:

30. Meybudî, a.g.e., V, 626.

31. Meybudî, a.g.e., I, 582.

32. Meybudî, a.g.e., I, 404, III, 778.

33. Meybudî, a.g.e., I, 352, VIII, 362.

قَدِيرٌ عَالِمٌ حَيٌّ مُرِيدٌ سَمِيعٌ مُبْصِرٌ لَيْسَ الْجَلَالُ
تَقَدَّسَ أَنْ يَكُونَ لَهُ نَظِيرٌ تَعَالَى أَنْ يُظَنَّ وَأَنْ يُقَالَ

Allah kadîr, âlim, hay, mürîd

Semî', bâsir, celâl sâhibidir.

O benzeri olmaktan mûnezzehdir

(Şöyle veya böyledir diye) Zan edilmekten ve söz ile tavsif edilmekten yücedir.³⁴

Şu beyitte fenâ ve bekâ konusunun işlendiği görülmektedir:

هر کو نه باو باقی است بحقیقت فانی است
هر که نه باو زنده او مرده جاودانی است

Onunla bâkî olmayan hakîkatte fânidir

Onunla zinde olmayan ebediyen ölüdür.³⁵

Dünyayı bir geline benzeten Meybudî, dünyanın lisân-ı hâl ile şöyle dediğini kaydetmektedir:

من چون تو هزار عاشق از غم گشتم
نابود بخون هیچکس انگشتم

34. Meybudî, a.g.e., I, 340.

35. Meybudî, a.g.e., VII, 126.

Ben senin gibi bin aşığı kederden öldürdüm
Hiç kimsenin kanı yanımda, bir parmak kadar değerli değildir.³⁶

Meybudî, diğer bir çok mutasavvıf gibi ölümü, maşûka kavuşma, vuslat ve yeniden doğuş günü olarak görür, dünyada da vücûdunu yaratıcısına fedâ etme gereğini vurgular ve bu mevzuda şu şiirleri zikreder:

بمیر ای دوست پیش از مرگ اکرمی زندگنی خواهی
که ادريس از چین مردن بهشتی کشت پیش از ما

*Ey dost eğer yaşamak istiyorsan ölmeyden önce öl
Zira İdris (a.s.) böyle bir ölümden dolayı bizden önce cennete gitti.*³⁷

Keşfu'l-Esrâr'da vuslatın önemi bir beyitle şöyle ifade edilmektedir:

روزی که مرا وصل نو در چنگ آید

از حال بهشتیان مرا تنگ آید

*Bir gün sana varırsam
Cennettekilerin hâli bana ayıp gelir.*³⁸

Meybudî sûfilerin ölümü, Allah'a bir vuslat olarak gördüğünü şu şiir ile izah etmektedir.

36. Meybudî, a.g.e., II, 598.

37. Meybudî, a.g.e., VIII, 133-134.

38. Meybudî, a.g.e., VIII, 250.

يَا مَنْ شَكِيَ شَوْقَهُ مِنْ طُولِ قُرْبَتِهِ صَبْرًا لِمَلَكٍ تَلْقَى مِنْ تَجَبُّرِ غَدَا

*Ey ayrılığın uzunluğundan dolayı şevkinden şikâyet eden
Sabret yarın sevdiğine kavuşacağıın umulur.³⁹*

Meybudî takvâ, tevekkül, uzlet, murâkabe, ihlâs, rızâ gibi tasavvufî kavramlarını izah ederken de görüş ve düşüncelerini teyit etmek için sûfilere şiirlerine yer vermekten geri kalmamıştır. *Keşfu'l-Esrâr*'da zikredilen şu şiir takvâyı veciz bir şekilde ifade etmektedir:

خَلَّ الذَّنُوبَ صَغِيرَهَا وَكَبِيرَهَا فَهِيَ النَّقَى . كُنْ مِثْلَ مَا شَرَّ فَوْقَ أَرْضِ الشُّوكِ بِحَذْرٍ مَا يَرَى
لَا تَحْقِرَنَّ صَغِيرَةً - إِنَّ الْجِبَالَ مِنَ الْعَصَى

*Günâhların küçüğünü ve büyüğünü bırakmak takvâdir.
Dikenli yerin üstünde yürüyen gibi ol (o) diken gördüğünde sakınır
Küçükleri hor görme, zira dağlar, taşlardan ve kumlardan oluşmuştur.⁴⁰*

Şu şiir tevekkül makamında olan kulun, hâline bir delil olarak getirilmiştir:

بَا دَلِّ كَفْتَمُ كِه هِيَجِ اَنْدِيْشِه مَدَارِ
بِكَشَايِدِ كَارِ مَا كَشَايِنْدِه كَارِ

*Kalbe dedim ki hiç endişelenme
Sıkıntıları gideren bizim de sıkıntımızı giderir.⁴¹*

39. Meybudî a.g.e., I, 300.

40. Meybudî, a.g.e., I, 55.

41. Meybudî, a.g.e., V, 10.

Meybudî, "Allah'ı Teâlâ Hz. Yûnus'u (a.s.) balığın karnına koyup, orayı ona bir nevi halvetgâh yaptı. Zira Hz. Yûnus (a.s.) orada Allah'ı zikredip "Senden başka ilâh yoktur. Seni her türlü noksandan tenzih ederim." (Enbiyâ, 21/87) âyetini okuyordu. Burada Allah'ın ismi, içinde bulunduğu zulmetin çirası oldu. Allah'ı yad etmekle içinde bulunduğu zorluğu bertaraf etti. Allah sevgisi onu sâhil-i selâmete kavuşturmaya vesile oldu. Balığın karnı zâhirde her ne kadar Hz. Yûnus (a.s.) için bir sıkıntı yeri olduysa da, batında onun için bir halvetgâh idi. Cenâb-ı Hak balığın karnını Hz. Yûnus (a.s.) a bir huzur yeri yaptı. Aslında her müminin kalbi bir halvetgâhtır. İşte mübarek halvetgâh budur."⁴² diyerek şu şiirle teyit eder:

کرچه اندر آب و در آتش بود

عیش او با مهر الله خوش بود

نام تو چو چراغ ظلمت یونس کشت

آرایش هر چه در جهان مجلس کشت

Her ne kadar ateş ve su içinde de olsa

Onun mutluluğu Allah sevgisiyle artar

Senin ismin, Yûnus'un zulmetinin çirası oldu

Dünyadaki bütün süsler meclis oldu.⁴³

Keşfu'l-Esrâr'da ilk beyti Arapça ikinci beyti Farsça olarak nakledilen şu şiir murâkabe halinde olanların haline örnek olarak zikredilir:

42. Meybudî, a.g.e., VIII, 313.

43. Meybudî, a.g.e., VIII, 313.

اذا ما خلوت الدهر يوماً فلا تقل
 خلوتٌ ولكن قل على رقيب
 يك دم زدن از حال تو غافل نیم ای دوست
 صاحب خبران دارم آنجا که تو هستی

*Bir gün yalnız kaldığında deme
 Yalnızım. De ki beni gözetleyen biri var.
 Senin halinden bir an bile gafil değilim ey dost
 Senin bulunduğun yerde habercilerim var.⁴⁴*

Keşfu'l-Esrâr'da ihlâs sahibinin nişânı şu şekilde anlatılmaktadır: İhlâs sahibi olan hasların nişânı "*Bismillah*" tır. Bu işarete sahip olan kul, Allah Teâlâ'nın himayesinde olur. Bu işarete sahip olmayan kul ise bir çok şeyin esiri olur.⁴⁵ Nakledilen bu şiir bu mânâyı teyit etmektedir:

بنده خاص ملک باش که با داغ ملک
 روزها ایمنی از شحنة و شبها زعسس
 هر که او نام کسی یافت از این در گه یافت
 ای برادر کس او باش و سندیش ز کس

44. Meybudî, a.g.e., II, 419.

45. Meybudî, a.g.e., IX, 252.

Melikin nişânı ile melîkin hâs kulu ol
Gündüzleri bekçiden, geceleri eşkiyâdan emîn ol
Onun ismine dost olan bu dergâhı da bulur
Ey kardeş onun adamı ol ve hiç kimseden endişelenme.⁴⁶

Meybudî'nin nazarında, kim rızâ gemisine binerse gam deryâsından huzur sâhiline ulaşır.⁴⁷ Rızâ makamında olanlar kendi istek ve arzularını Hakk'ın murâdına feda etmişlerdir. Görünüşte halk ile beraber olsalar da, hakikatte Hak ile beraberdirler. Herkes onların eteğine yapışır, fakat onların kalpleri kimseye iltifat etmez. Kendilerini Allah Teâlâ'ya emanet etmişler, başlarına gelen her şeye rızâ gösterirler.⁴⁸ *Kesfu'l-Esrâr*'da nakledilen, Pir-i Tarîkat Abdullah Ensârî'nin şu beyti ile de, rızâ makamında olanların haline veciz bir örnek olarak zikreder:

ما را ز کلِ مفرش بود از دستت از آتش بود
خواهی شفا خواهی الم هرچند از تو آید خوش بود

Senin elinden ateş de olsa, bize açılmış gül olur.
Senden gelen her şey hoştur, ister şifâ, ister elem.⁴⁹

Meybudî tefsîrinde belirtmemesine rağmen, *Kesfu'l-Esrâr*'da kaydedilen menkıbe ve şiirlerden anlaşıldığına göre, Ebû Abdurrahman Sülemî'nin (ö. 412/1021) *Tabakâtu's-Süfîyye* ve *Hakâiku't-Tefsir* adlı eserlerinden etkilenmiştir. Herevî *Tabakâtu's-Süfîyye*'yi, bazı ilave ve kısaltmalarla Farsça'ya tercüme etmiştir. Herevî, Sülemî'den sonra yaşayan meşhûr sûfileri, özellikle kendi şeyhlerini ve görüştüğü sûfileri bu esere almış, ayrıca çeşitli tasavvuf konularıyla ilgili görüşlerini de belirtmiştir.⁵⁰

46. Meybudî, a.g.e., IX, 253.

47. Meybudî, a.g.e., V, 373.

48. Meybudî, a.g.e., VI, 61.

49. Meybudî, a.g.e., VIII, 74

50. Süleyman Uludağ, "Herevî, Hâce Abdullah" TDVİA, XVII, 224-225.

Meybudî'nin, eserinde Ebû Tâlib Mekki'nin (ö.386/996) *Kâtu'l-Kulûb* ve Ebû Nasr Serrâc'ın (ö.378/988) *Luma'* adlı eserlerinde geçen şiiirlerden de alıntılar yaptığı görülmektedir. Zira Serrâc⁵¹ ve Mekki'den⁵² yaptığı alıntılarda isimlerini açık bir şekilde kaydetmektedir. Kendi muâsırları sayılan Kuşeyrî, Hucvîrî ve Gazâlî'nin eserlerinde geçen şiiirlerden istifade edip etmediği bilinmemektedir. Bu üç mutasavvîf ve eserlerinin isimleri *Keşfu'l-Esrâr*'da geçmemektedir. Yalnız *Risâle*'de, *Keşfu'l-Mahcûb* ve *İhyâu Ulûmu'd-Dîn*'de nakledilen bazı sûfilerin söz, şiiir ve menkıbeleri *Keşfu'l-Esrâr*'da nakledilmiştir. Yaratılan her şeyin Allah Teâlâ'nın birliğine şahitlik ettiği şu şiiiri ile vurgulanmaktadır. Bu şiiir *Keşfu'l-Esrâr*'dan önce kaleme alınan bir çok eserde nakledildiği gibi, *Keşfu'l-Esrâr*'dan sonra kaleme alınan bir çok eserde de nakledilmektedir:

وفى كل شيء له آيةٌ تدلّ على انه واحدٌ

Her şeyde onun tek olduğunu
Gösteren bir delil vardır.⁵³

Keşfu'l-Esrâr'da nakledilen şiiirler, daha sonra kaleme alınan dinî, edebî özellikle işârî tefsîr ve tasavvuf konusunda yazılan bir kısım eserlerde de tesirini göstermiştir. Bunların başında Attar'ın *Tezkiretü'l-Evliyâ'sı*,⁵⁴ İsmâil Hakkı Bursevî'nin (ö.1137/1725) *Rûhu'l-Beyân*'ı⁵⁵ Necmuddin Râzî Dâye'nin (ö.628/1230) *Mîrsâdu'l-İbâd*'ı,⁵⁶ Abdurrahman Câmî'in (ö.892/1492) *Nefahâtü'l-Üns*'ü, *Minhâcu't-Tâlibîn*'i ve Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin⁵⁷ (ö.672/1273) eserlerini saymak mümkündür.⁵⁸

51. Meybudî, a.g.e., VII, 233.

52. Meybudî, a.g.e., III, 297.

53. Meybudî, a.g.e., I, 436, VI, 493, VII, 111, VIII, 233; Hucvîrî, a.g.e., s. 361; Necmuddin Râzî Dâye, *Mîrsâdu'l-İbâd*, Tahran, 1352, s. 118; Gazalî, Ebû Hamid, *İhyâu Ulûmiddîn*, Beyrut, ty., V, 23.

54. Muhammed Emîn Reyâhî, *Beguşâ-i Râz-i Aşk Guzide-i Keşfu'l-Esrâr-i Meybudî*, Tahran 1373, s. 15; Bu Menkıbe için bkz., Meybudî, a.g.e., V, 753-755; Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, Tahran 1346, s. 214; Ayrıca muhtemelen *Keşfu'l-Esrâr*'ın *Tezkire*'ye kaynaklık ettiği diğer menkıbeler için bkz. Meybudî, I, 657; II, 67; V, 753-755; Attâr, a.g.e., s. 213-214, 792, 852.

55. Bir ihtimal *Keşfu'l-Esrâr*'ın *Rûhu'l-Beyân*'a kaynaklık ettiği söz, şiiir ve menkıbeleri karşılaştırmak için bkz. Meybudî, a.g.e., I, 163, II, 416; IX, 273; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, İstanbul 1389, I, 28; II, 160 vd.

56. Necmuddin Râzî Dâye, a.g.e., s. 60, (Muhammed Emîn Reyahi'nin mukaddimesinden). Ayrıca bir ihtimal *Keşfu'l-Esrâr*'ın *Mîrsâd*'a kaynaklık ettiği şiiir ve menkıbeleri karşılaştırmak için bkz. Meybudî, a.g.e., I, 300, 507, 508, I, 592, 653; III, 21, 47, IV, 57, 419, 279; V, 224, 481; X, 574; Necmuddin Râzî, a.g.e., s. 23, 69, 80, 206, 223, 326, 390, 509.

57. Meybudî, V, 393; Ali Ekber Basîrî, *Dâstanhâ-yı Mesnevî*, yy, 1343, s. 152.

58. Rızâ Enzâbî Nejâd, *Guzide-i Tefsîr-i Keşfu'l-Esrâr ve Uddetu'l-Ebrâr*, Tahran 1364, s. 19.

هردی که برامِ عشق جان فرساید

آن به که بدون بارخود نگراید

عاشق بره عشق چنان می باید

کز دوزخ و از بهشت یادش نباید.

Aşk yoluna can koyan kişinin
Yârdan başka hiçbir şeyi görmemesi gerekir
Aşık, aşkı yolunda öyle olmalıdır ki
Cennet ve cehennem aklına bile gelmemelidir.⁵⁹

Necmuddîn Râzî'nin de, *Mirsâdu'l-İbâd* adlı eserinde kaynak belirtmiyorsa da *Keşfu'l-Esrâr ve Uddetu'l-Ebrâr*'dan etkilenmesi ihtimal dâhilindedir. Bilhassa *Keşfu'l-Esrâr*'da bulunan şiirler ve veciz sözlerin bir kısmı *Mirsâdu'l-İbâd*'da da zikredilmektedir.

از علت و عار بر گذشتیم آسان
ز ان نیز گذشتیم نه ابن ماندونه آن
دیدیم نهان کیتی و اصل جهان
آن نور سیه ز لاقط بر نر دان

Dünyanın iç yüzünü ve aslını gördük
Ar ve ayıp olanı kolayca terk ettik
Bil ki o siyah nur "İâ" dan da yüksek bir noktadadır
Ondan da ileri gittik, ne bu, ne o kaldı⁶⁰

59. Meybudî, a.g.e., I, 412; Câmî, Abdurrahman b. Ahmed, *Nefahâtü'l-Üns*, Haz: Süleyman Uludağ-Mustafa Kara, İstanbul 1995, s. 813

Sonuç

Kaydettiğimiz şiirlerden de anlaşıldığı gibi, *Keşfu'l-Esrâr*'da zikredilen şiirlerde, genel olarak bütün tasavvufî kavramlara yer verilmektedir. Meybudî, tefsirinde özellikle Hâce Abdullah Ensârî'nin, Hekim Senâî-i Gaznevî'nin şiirleri yanında kendisinde önce ve kendi asrında yaşamış meşhûr edip ve mutasavvıfların tasavvufî şiirlerini isim vermeden zikretmektedir. Bu şiirleri tasavvufî görüşlerini teyit etmek için yerli yerinde ustaca kullanır. Şiirler daha sonra kaleme alınan *Tezkiretu'l-Evliyâ*, *Nefahâtu'l-Üns*, *Mirsâdu'l-İbâd* ve *Râhu'l-Beyân* gibi dinî, edebî özellikle tasavvufî eserlere kaynak olmuştur.

60. Meybudî, a.g.e., I, 115. Necmuddin Râzî, a.g.e., s. 308'de bu şiiri sehven Ahmed Gazâlî'ye nispet etmişse de, bu şiir Ebu'l-Hasan Bustî'nindir. Bkz., Necmuddin Râzî, a.g.e., s. 631 (Reyâhî'nin tevzihâtından); Câmî, Abdurrahman, *Nefahâtü'l-Üns*, Tahran 1337, s. 413.